

Нові стани нового тисячоліття

Євген Головаха

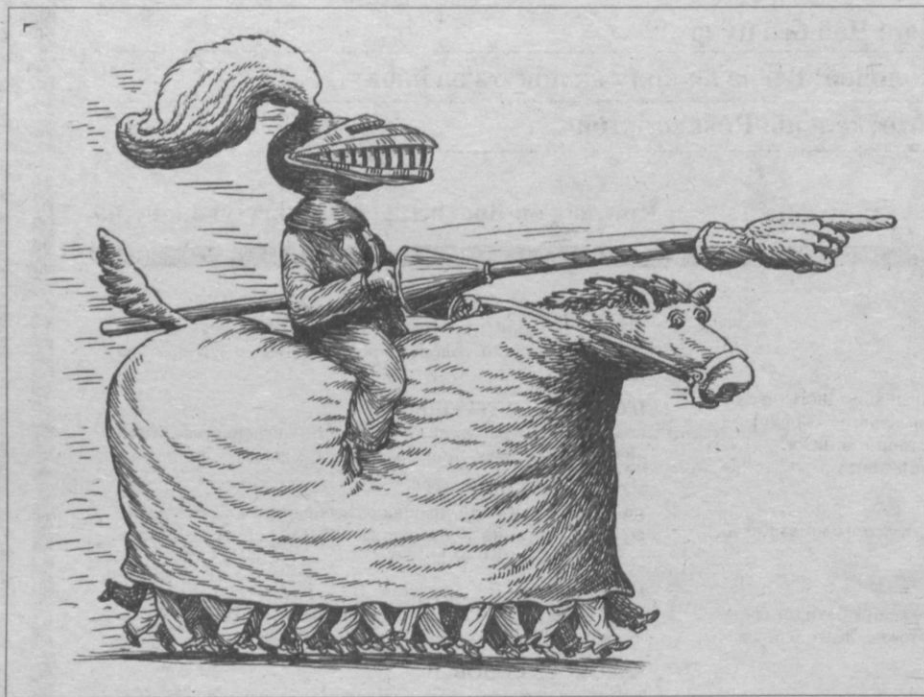
Всупереч популярним теоріям «кінця історії», конвергенції, деідеологізації, модернізації, вестернізації тощо, а також численним оптимістичним прогнозам щодо зростання міжнародної відкритості та неминучості соціального прогресу, опертого на плюралізмі й егалітаризмі, технологічний розвиток і глобалізація виявилися неспроможні запобігти відживленню ізоляціонізму, ба більше, навіть спричинилися до актуалізації цього явища, пов'язаного з артикульованим або й невідрефлектованим намаганням індивіда, групи, соціуму обмежити контакти із своїм оточенням. То чи маємо дивуватися, що, скажімо, ізоляціоністські настанови наших громадян, як свідчить динаміка соціальної дистанції між представниками різних народів, упродовж останнього десятиліття посилилися, попри декларативну відкритість України світові та нібито зорієнтованість суспільства на цінності плюралістичної демократії та ринкової економіки. Однак маємо вагомий підстави стверджувати, що рівень ізоляціонізму зростає не лише в Україні, котра переживає неабиякі труднощі пострадянської трансформації, але й скрізь у світі, набираючи різноманітних форм: від дедалі більшого впливу сепаратизму в поліетнічних державах, трайбалізму та релігійного фундаменталізму на Півдні та Сході — і до спалаху антиглобалістських, антимігрантських, взагалі ксенофобських настроїв на Заході (яскравий доказ — політичні тріумфи Гайдера, Берлусконі, Ле Пена, данських і голландських правих).

Але ізоляціонізм — ідеологія суто станова, навіть не класова, бо класи, як їх тлумачить марксизм, є цілком відкритими одна до одної соціальними групами, натомість стани завжди стрімко закривалися від чужих. Оце й дозволяє нам говорити про «неостанове суспільство» — саме неостанове, а не станове, бо суспільні верстви перетворюються на правдиві стани тоді, коли розмежовуються остаточно. Традиційне станове суспільство ґрунтувалося на чіткій соціальній диференціації, пов'язаній із феодальним землевласництвом та узаконеною соціальною ієрархією на чолі зі станом феодалів, який природним чином розвинувся зі стану воїнів. Потроху станове суспільство, дедалі складніше й освіченіше, формувало схильну до рефлексії інтелектуальну еліту, яка, своєю чергою, продукувала ідеї плюралізму та рівності. Щоправда, ця еліта не відмовлялася від своїх привілеїв, насамперед від успадкування станової належності. Випадки, коли дворянин віддавав землю селянам або звільняв їх від залежності, потрапляли як станове зрадянство, яке тягне за собою соціальний вибух. Однак саме співчуття «сильних» до «слаб-

ких» завжди було джерелом антистанової ідеології, і саме «сильні» завжди прагнули стати її чільними речниками. У суспільствах, які переочували момент, коли духовний продукт найвищого стану, сказати б, його еманация, поєднувалася з ненавистю стану найнижчого, виникала загроза кривавих антистанових революцій. Саме так за Нового часу остаточно втратила владу родова аристократія Західної Європи, коли у Франції третій стан засобами терору знищив станові привілеї. У той же

функціями, інфраструктурою, етикетом, правами та мораллю.

Найвища верства зосереджена переважно в «розвинутому світі». До неї належить частина населення, яка має необмежений доступ до всіх соціальних благ, вироблених сучасною цивілізацією, здійснює функції найвищого управління, а також задовільняє потребу мас у кумирі. Структура її досить строката: вона поєднує підприємницьку верхівку, лідерів шоу-бізнесу та професійного спорту з частиною традиційного найвищого

Малюнок Володимира Козаченка

спосіб історично недавно було винищено стани, що опиралися егалітаризації суспільства, у Росії. В суті речей ці революції були не так «буржуазною» і «пролетарською», як антистановими, й мали вони на меті не малозрозумілі для більшості учасників «свободу капіталу» чи «визволення праці», а цілком прийнятну для цілого найнижчого стану ліквідацію станової нерівності та родових привілеїв. Ідеологами та спонсорами революційного руйнування соціальної структури і там, і там виступили переважно представники найвищих станів, які воліли прискорити суспільний поступ коштом соціального самознищення.

Годі заперечувати, що егалітаризація, притаманна індустріальному періодові, певний час послідовно долає залишки традиційної станової соціальної організації та властивий їй ізоляціонізм і замкнутість. У постіндустріальному світі «раптом» почався зворотній процес формування замкнутих спільнот. За головні чинники неостанового розмежування правлять бурхливий науково-технічний прогрес і розвиток революційних технологій, що докорінно змінюють триб життя. Але якщо перед одними суспільними прошарками це відкриває можливість долучитися до нових соціальних благ, то для інших ці обставини означають безнадійне соціальне відставання та скіння у «минулому цивілізації». Відтак на наших очах виокремлюються три неостанові спільноти — найвища, середня та найнижча, кожна зі своїми

класу. Маючи великі капітали, вони оточують себе певною інфраструктурою розкошів (від спеціальних крамниць зі штучно завищеними цінами до екзотичного космічного туризму), яка найбільше й творить із цієї верстви неостан. Попри дуже високий рівень замкнутості, підтримуваний специфічним стилем життя, нормами поведінки та свого роду «неофеодальним почтом» персональних охоронців, лікарів, тренерів, візажистів тощо, вихідці з нижчих верств можуть туди потрапити завдяки непересічним обдаруванням та неабиякій активності (колись дворянство так поповнювалося коштом бюргерів і селян).

«Другий стан», різко відділений як від найвищого, так і від найнижчого станів, теж концентрується головню в західному суспільстві, яке забезпечує більшості населення основні блага сучасної цивілізації: якісне харчування, облаштоване житло, кваліфіковану медичну допомогу, освіту, пенсійне забезпечення, доступ до новітніх засобів зв'язку та пересування тощо. Розподілено цей стан нерівномірно: на розвинутій «Півночі» він складає більшість населення (так званий «середній клас»), на відсталому «Півдні» (як і в Україні) — меншість, яка, власне, складає політичну, економічну й інтелектуальну еліту «третього» та посткомуністичного світів.

Якщо найвищий стан створює інфраструктуру розкошів, то другому станові йдеться, радше, про інфраструктуру універсального комфорту,

починаючи від світової мережі столярних готелів «Шератон» або модерних аеропортів (адже станова належність вимагає бодай раз на рік подорожувати) і закінчуючи мережею «Макдональдсів», які на Заході, звісно, належать до інфраструктури найнижчої верстви, але до третього світу потрапили як атрибут культури саме середнього стану.

Найнижчий стан — це люди, що не можуть задовільняти життєво важливі потреби й користатися благами сучасної цивілізації. До них належить меншість населення розвинутих демократій і переважна більшість решти людства. Це саме той стан, якому за альтернативу «макдональдизації» світу править його «бенладенізація». До його інфраструктури у розвинутих суспільствах належать передусім в'язниці, але разом із тим навколо цієї верстви склалася потужна система доброчинства, соціальної допомоги тощо. Натомість у слаборозвинутих країнах, себто там, де третій стан переважає, він не має дієвої інфраструктури контролю та соціальної підтримки, і що бідніше суспільство, то сильніше відчувається її брак, як-от десь у Сомалі або Сьєра-Леоне, де банди вільно пересуваються вулицями міст.

Третій стан також ізолюваний від інших, насамперед морально. Майново захиститися від вищих він не може, тому культивує зневагу та ненависть до них, створюючи між собою та ними таку дистанцію, котра взагалі унеможливорює будь-які стосунки. Втім, замкнутість цього стану є вимушеною порівняно із зумовленою трибом життя замкнутістю першого стану. Можливість соціального прориву для нього пов'язана з перспективою нової антистанової революції, і нинішній сплеск терористичних і антиглобалістських настроїв — це провісник майбутньої боротьби за знищення станових меж, не дарма ж бо ідеологи міжнародного тероризму спираються передусім на співчуття нового третього стану, на його психологічний ізоляціонізм, викликаний дедалі безнадійнішим відставанням від вищих станів і цивілізаційного поступу.

Стани, на відміну від класів, мають чіткі межі та критерії диференціації, передусім документальне засвідчення станової належності. Найвищий стан у сучасному суспільстві — це членство в елітарних клубах, елітарні дипломи, володіння відповідною нерухомістю тощо. Свої свідчення станової належності має й другий стан — від страхових і кредитних документів, що забезпечують основні соціальні гарантії, аж до реєстрів інтернет-провайдерів, дилерів стільникових мереж тощо. У третьому стані специфіка реєстрації залежить головню від місця мешкання: якщо на Заході це буде, скажімо, система соціальної допомоги, а в Україні — законодавчо оформлена видача частини зреквізованих заощаджень на поховання вкладника. Звісно, способи реєстрації неостанової на-

лежності принципово відрізняються від прийнятих у феодальному та постфеодальному соціумі. Проте станова закритість, відштовхування станів один від одного, як і привабливість ідеології ізоляціонізму, лишаються незмінні. І в цій незмінності — підґрунтя виклику, перед яким опинився світ на порозі нового тисячоліття, коли новітня мораль вищих станів, доброчинність і толерантність, зіткнулася з мораллю найнижчого стану, з мораллю нетерпимості.

Гадаю, домінантою ХХІ століття й буде така «антистанова» революція, спрямована на зміну підвалин нашої цивілізації, що її наразі у певному сенсі конститує другий стан, якому — це вже очевидно, — на жаль, не до снаги ту цивілізацію «витягти». Досі еліти посткомуністичних держав і країн, що розвиваються, здебільшого цього не добачали, тож намагалися дистанціюватися від знедолених верств свого народу і, відчувачи станову близькість до західного «середнього класу», орієнтувалися саме на нього. Натомість їхні опоненти — дещо екзотичні революціонери, як-от, скажімо той-таки Бен Ладен, — вельми подібні до російських бунтівників-народників. Адже, належачи до найвищого стану, вони обирали терор не тому, що відчували образу на ще вищу від них соціальну страту, а тому, що усвідомлювали себе речниками стану нижчого. Згодом, либонь, виникнуть серйозніші ідеологічні течії, очолювані провідниками, які зрозуміють, що середній стан зі своєю функцією геть не впорався і треба руйнувати саму станову структуру.

З поглибленням ізоляціонізму — цього елітаризму злидарів — вищі стани не зможуть втримати ситуацію під контролем. Спочатку в масах виникає глухе незадоволення, прагнення сховатись у власних проблемах, недовіра до всіх і всього, відтак — вихід зі спільного з іншими станами соціального простору, поглиблення соціальної дистанції, насамкінець — суспільний вибух як закономірний результат станової замкнутості.

Отже, перспектива людства залежить головню від того, на чієму боці в неостановій конфронтації будуть еліти країн «третього світу». Якщо вони займуть чіткі антиізоляціоністські позиції та заходяться послідовно їх обстоювати, то, можливо, справи підуть за сценарієм посткомуністичних трансформацій — з окремими ексцесами, проте без масового протистояння та кровопролиття. Адже не випадково посткомуністичні «буржуазні революції» здебільшого виявилися «оксамитовими» і майже не наражалися на жорсткий опір від панівних верств, які начебто не повинні були поступитися правами та привілеями без бою. Річ у тому, що постфеодальна за суттю комуністична влада тільки позірно зберігала станову ієрархію (приміром, номенклатуру тощо). Насправді ця ієрархія спиралася на суто егалітарні застави, і партійно-бюрократичний апарат поповнювався переважно вихідцями з нижчої, робітничо-селянської верстви, для котрих не існувало ані «станової чести», ані «станової солі-

дарності», а свої маргінальні інтереси вони цілком спроможні були задовільнити й у посткомуністичній ринковій стихії. Та й у багатьох інших випадках обходилося без крові, скажімо, у Північній Європі, яка вчасно зауважила загрозливу сполуку ідеології еліти з ненавистю мас; так само, значно пізніше, уникнула вибуху Америка, обравши президентом Рузвельта. Отже, станове розмежування не є фатальним, так само, як насильство зовсім не є атрибутом постання капіталізму.

Однак можлива й ситуація на кшталт російської початку минулого століття, коли чимало представників елітарних верств зі співчуттям сприйняли ідеологію насильницької руйнації несправедливої соціальної системи. Політики відповідного гатунку, годні виступати від імені обуреної бідноти, себто новітніх «гнаних та голодних», не забаряться, аби тільки вдалося залучити на свій бік більшість. Але ж тієї більшості — палких, заповзятих, малоосвічених, вірних і готових на все людей — ніде взяти, хіба тільки у третьому стані, що становить десь 4/5 населення земної кулі й лише чекає на вождя, хай навіть це буде мільярдер Бен Ладен.

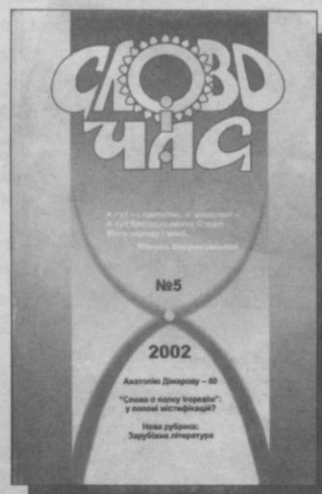
Це вельми реальна загроза, та «перший світ», навіть зрозумівши, що не має контролю над ідеологами третього стану, схоже, не готовий розв'язувати проблему виникнення неостанового суспільства. Він просто визнав існування самого феномена й тепер намагається перенести інфраструктуру контролю, пов'язану з його власним третім станом, у той світ, який треба «стримувати».

Але така легковажність дуже небезпечна. Адже злидарів і жебраків за наявності відповідної ідеології та духовного проводу легко обернути на «гарматне м'ясо», на живі бомби (як, приміром, у Палестині), примусивши їх обстоювати інтереси корумпованого назагал вищого стану. Щось подібне подибуємо і в Україні, і в решті пострадянських країн. А в Росії це унаочнено новою патріотичною ідеєю та війною проти Чечні.

Річ у тім, що хай там як структуроване суспільство, але найнижча верства існуватиме завжди. Та якщо вона становитиме більшість — стабільності годі сподіватися. Отже, треба чітко усвідомлювати, як реально, а не схематично поділяється тепер суспільство. Егалітаризм із його ідеєю принципової подоланості соціально-класового протистояння тут не допоможе. Взагалі, категорія класу здається мені малопродуктивною, надто залежною від критерію класифікації. Становий аналіз куди адекватніший, бо стан постає фіксованим у своїх межах, попри тимчасове перемішування верств у перебігу бурхливої індустріалізації. Адже ми вже не раз стикалися з поверненням нібито віджилих суспільних формацій (згадаймо, наприклад, державне рабство за Сталіна та військово-за Гітлера). Ось і нині мусимо просто визнати, що ми є свідками повернення станових статусів, ще й із перспективою їх родового успадкування (в пострадянських олігархічних державах це дуже добре видно).

Сьогодні в Україні формуються стани за зразком країн, що розвиваються. Перший — чиновно-нуворишський, що у гротесковому вигляді відтворює спосіб життя та цінності феодальної верхівки середньовіччя. Другий — це мешканці великого міста, найвідкритіші для приєднання до сучасного загальноцивілізаційного поступу. Третій — більшість населення, що мешкає переважно в селі та невеликому місті, вкрай віддалених від сучасної соціальної інфраструктури. Наслідком цього є існування найчисельнішого стану, який практично не має можливостей розширити безпосередні соціальні зв'яз-

зки (немає телефона, комп'ютера, усього того, що складає інформаційну інфраструктуру сучасної цивілізації). Але Україна переважно зурбанізована, змодернізована та непогано освічена країна. Тому в неї є досить великий шанс запобігти виникненню руйнівного внутрішньостанового конфлікту й потрапити до сфери впливу західної цивілізації. У цьому разі нам доведеться перебрати на себе й загальноцивілізаційну відповідальність у стримуванні конфлікту цивілізацій, пов'язану з тим, що світова більшість накопичує потужний руйнівний потенціал антистанової революції. □

2002, ч. 5

Віднедавна чи не єдиний в Україні академічний літературознавчий журнал дедалі більше перетворюється на продовження ювілейної колонки «газети українських письменників». От і травневе число відкриває добірка матеріалів до 80-річчя Анатолія Дімарова: тут друкуються стаття Юлії Бондаренко про творчість прозаїка та кілька листів з архіву ювіляра від колег-письменників — як «класиків» (Олександр Ковінька, Ірина Вільде), так і «сучасників» (Ігор Качуровський, Богдан Подоланко).

Втім, не перевелися в редакційному портфелі «СіЧі» й дослідницькі матеріали. В обговоренні проекту нової академічної історії української літератури часопис надає слово Івану Денисюку, який оглядає перший том підручника «Історія української літератури 70–90-х років XIX ст.», підготовленого зусиллями викладачів Київського педуніверситету (правда, невідомо, з якої причини ця публікація перекочувала з рубрики «Питання теоретичні» до рубрики «Ad fontes»). Слушно наголошуючи на потребі переглянути негативістські тенденції в підході до «народницької спадщини», що поширилися в нашому літературознавстві в 90-ті роки, автор явно перебільшує роль у цій ревізії доволі скромного посібника.

У розділі «Дискусії» вміщено полеміку Бориса Яценка стосовно статей Едварда Кінана та Григорія Грабовича, що торкаються проблем автентичності «Слова о полку Ігоревім».

На вдумливого дослідника заповідається дебютант «СіЧі» Роман Ткаченко, автор статті про перекладацтво Василя Стефаника та український декаданс, у якій, поряд з оригінальними теоретичними міркуваннями, вперше говориться, що вірш «Чарівник», який досі вважався оригінальним твором Стефаника, насправді є перекладом із Ніцше («Так вважав Заратустра»). Надруковано фрагментарні причинки Юрія Хорунжого «Іван Стешенко — творець українського епосу» та Ірини Каменської «Семантика натяків у повісті Ольги Кобилянської «Земля»». Олександр Боронь та Юлія Прокопів присвятили свої статті прозі Степана Процюка.

Нову журнальну рубрику «Зарубіжна література», потреба в якій уже давно назріла, відкриває вступним словом її ведуча Тамара Денисова. Крім неї, тут друкуються стаття Наталі Овчаренко про вплив творчості Робертсона Дейвіса на літературознавчу модель Нортропа Фрая та розвідка Наталі Нев'ярович про проблеми аналізу хронологу в романі Вільяма Фолкнера «Галас і шаленство».

Журнал скромно вшановує пам'ять Юрія Шевельова: некролог Елеонори Соловей, посмертний спомин про зустрічі з метром Миколи Жулинського, передрук останнього інтерв'ю з газети «Свобода» та рецензія Олександра Федорука на торік виданий двотомник його спогадів.

Поміщено відгуки Григора Мовчанюка на монографію Михайла Гнатюка «Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу», Володимира Кузьменка на книжку Лариси Мірошніченко «Над рукописами Лесі Українки», дослідженню Володимира Моренця «Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX століття: Україна і Польща» присвячено дві рецензії — Романа Веретельника й Григорія Сивоконя.

Число завершують огляди недавніх філологічних конференцій та малоінформативне повідомлення про особисту бібліотеку Олега Зуєвського, що її донька поета подарувала НаУКМА.